

UOT 81 41

QƏNİRƏ ƏSGƏROVA*

NƏSİMİ YARADICILIĞI AZƏRBAYCAN ƏDƏBİ
DİLİNİN MÜHÜM HADİSƏSİ KİMİ

Məqalədə İmadəddin Nəsiminin poetik dilindən danışılır. Bu məqsədlə şairin dilindəki bir sıra fərqli məqamlar üzə çıxarılır, əsərlərinin linqvistik keyfiyyətləri ilə bağlı fikirlər irəli sürülür. Şairin dilindəki leksik və sintaktik vahidlərin üslubi rolundan bəhs edilərək onların semantik imkanlarını təsdiq edən faktlar araşdırılır. Məqalədə Nəsiminin dili haqqındakı elmi-nəzəri fikirlər şairin yaradıcılığından alınmış dil faktları ilə əsaslandırılır.

Açar sözlər: Dil, üslub, leksika, sintaktik vahid, susl cümləsi.

Ədəbi dil tarixində Nəsiminin dili yüksək səviyyəli dil kimi dəyərləndirilir. Qrammatik baxımdan, yəni sintaktik vahidlərin yerində işlənmə mükəmməlliyi ilə diqqəti cəkən bu dil üslub keyfiyyətləri cəhətdən də seçilir. Nəsimi qələmi ilə kamilləşən yazılı nitqimiz təsdiq edir ki, şairin dilinin çağdaş dilimizlə bağlılığı çox dərinidir. Şairin dilinin təsir dairəsi də bu fukrin reallığını əsaslandırır. Nəsiminin dövrünə görə təmiz və təbiiliyi ilə seçilən ana dili özündən sonrakı ədəbi-bədii dilimizə də təsirsiz qalmamışdır. Təsədüfi deyildir ki, "Şah İsmayıl Xətayi, Həbib, Füzuli, hətta Vaqif kimi böyük sənətkarlar belə onun təsirindən qurtara bilməmişlər" (2, 70).

Nəsiminin poeziyasında bütün dil faktlarının, hətta misralardakı qrammatik vahidlərlə sintaktik bağlılığı olmayan sözlərin də böyük əhəmiyyəti vardır:

Şəha, könlüm pərişan oldu sənsiz,
Cığırım dopdolu qan oldu sənsiz.
Yəqindir, səndən ayrı, şahi-xuban,
Bu könlüm təxti viran oldu sənsiz.
Kimə bənzərsən, ey sən, mahpeykər
Ki, aləm bəndi-zindan oldu sənsiz.
Gözüm yaşı cahanı tutdu, ey can,
Görən aydır ki, tufan oldu sənsiz.
Nəsimi quluna qıl çarə, dərman
Ki, canlı gəldi, bican oldu sənsiz (3, 66).

Qəzəldəki "şəha", "şahi-xuban", "ey can", "ey sən" xitabları onun dilinə xüsusi emosionallıq verir. Beş beytdən, yeddi cümlədən ibarət olan bu qəzəlin dilində bu gün üçün çətin anlaşılacaq söz çox azdır. "Mahpeykər", "bəndi-zindan" leksik-qrammatik vahidlərini və "aydır" və "qılmaq" kimi köhnəlmiş sözləri nəzərə almasaq, bütün leksik-qrammatik vahidlər bizə tanışdır və həm də orta dövrlərin ədəbi-bədii dili üçün səciyyəvidir. "Nəsimi Azərbaycan dilində şerin ilk gözəl nümunələrini yaradan, öz mütərəqqi fikirlərini yüksək bədii dillə ifadə etməyi bacaran qüdrətli sənətkarlardan biri olmuşdur" (1, 4).

Nəsimi yaradıcılığının linqvistik xüsusiyyətləri göstərir ki, şairin dili fonetik, leksik, frazeoloji və qrammatik vahidlərin kontekstdə qazandığı üslubi funksiyalarla zəngin bir ədəbi-bədii dil örnəyidir.

Canda ki eşq olmadı, dildə xəbər nə faidə?
Gözdə ki görmək olmadı, nuri-bəsər nə faidə?...
Tutidürür bu şəkkərin dadını, ləzzətin bilən,
Qarğa nədər bu gülşəni, zağə şəkər nə faidə? (3, 40).

Sual cümlələri şairin dilinin üslub incəliklərini çoxaldır, bədii səviyyəsini artırmağa xidmət edir. Bu sintaktik faktlar şairin dilindəki milli ruhun özəlliklərini üzə çıxarır:

Camalın rövzeyi-rizvan deyilmi?
Dodağın çeşmeyi-heyvan deyilmi?
...Şəha, eşqin yolunda canı qurban
Buyursan, qılmağı asan deyilmi?
Nəsimi kəşfi-əsrarını bildi,

Anı fəhm etməyən nadan deyilmi? (3, 101).

Nəsiminin poetikasında sual formasında verilmiş fikirlər həm təsdiq, həm də inkar mənası daşıyır ki, bu, dilin ifadəliliyini dərinləşdirərək ona emosional-ekspressiv çalar qazandırır və oxucuya təsiri gücləndirməyə xidmət edir. Məlumdur ki, fikir ya təsdiqdə, ya da inkarda olur. Bunların hər ikisinin sual formasındakı təqdimi fikrin qətiliyini bildirir. Sual cümlələrinin, xüsusilə də cavaba ehtiyacı olmayan ritorik sualların emosionallığı və təsir gücü bununla bağlıdır. Əslində, misra və beytlərdə verilən sualların cavabı müəllifin özünə məlumdur. O, sual vasitəsilə fikirlərə cavab verir və beləliklə, bədii sual hökmün təkzibedilməzliyini göstərir.

Nəsiminin dilindəki bütün sintaktik vahidlər, o cümlədən əmr şəklində olan xəbərlər fərqli mənələrə malikdir. Bu "əmrilər"də hökmdən çox xahiş və insafa çağırış özünü göstərir. Bu, dilimizin semantik imkanlarının çoxluğunu təsdiq edən fakt kimi diqqəti çəkir:

Fırqətindən, dilbərə, könlüm pərişan oldu, gəl!
Qıl kimi cismim mənim əz dərdi-hicran oldu, gəl!
Ta ki sən getdin, mən oldum dərdiməndi-müstəmənd,
Dərdimə görklü camalın cana dərman oldu, gəl!
Qalmaqda çeşmində nəm əzbəs ki, aqlarmən müdam,
Didəmin yaşı qurumaz, bəhri-ümman oldu, gəl! (3, 118).

Maraqlıdır ki, şairin dilindəki gerçəklik, fikirlərindəki qətilik adı xəbərlərlə bitən misralarda da görünür. Belə əsərlərdə şair həqiqi bir aşiq, fədakar insan, dürüst həmdəm kimi təqdim olunur. Bu keyfiyyətlər dil materialları ilə təsdiqini tapır:

Bir cəfakeş aşiqəm, ey yar, səndən dönməzəm,
Xəncər ilə yürəgimi yar, səndən dönməzəm...
...Hər rəqibin gündə min göz tənəsin nuş eylərəm,
Mən Nəsimi, sən pəri, zinhar səndən dönməzəm (3, 130).

Ədəbi aləmdə öz izi, öz sözü olan sənətkarlar həmişə ana dilinə sığınmış, bu dilin təbiiliyindən faydalanmışlar. Hətta klassik üslubda yazan sənətkarlar da ana dilindəki xalq ruhunu mənimsəməklə, milli bədii təfəkkürün məhsulu olan fikirlərini ustalıqla ifadə etmişlər. Bu baxımdan, Nəsiminin dili bizə zəngin material verə bilər:

Afərin olsun nigarın zülfü ilə qaşına,
Gər macal bulsam həbibin çövriləydim başına.
Mənzilə irmək dilərsən, eşqi yoldaş eyləgil,
İrmədi mənzilinə kim baxmadı yoldaşına.
Kəbənin ehramına irməz hacının dəgməsi,
Çizginir dər girdinə, sürtər üzünü daşına (3, 51).

Qəzəldəki ümumxalq dili örnəkləri onun təbiiliyini artıran fakt kimi meydana çıxır. "Nəsimi şeirlərinin şifahi xalq yaradıcılığına, dövrün canlı dilinə belə möhkəm bağlılığı o dövr üçün son dərəcə əhəmiyyətli hadisə idi; şeirimizin milli əsaslar üzərində inkişafı üçün, ədəbi dilimizin xalq danışığı dili kimi arxa qazanması üçün əhəmiyyətli idi" (4, 17).

Düşdü yənə dəli könül gözlərinin xəyalinə,
Kim nə bilir bu könlümün fikri nədir, xəyali nə?

Al ilə ala gözlərin aldı adı könlümü,
Alını gör nə al edər, kimsə irişməz alinə (3, 43).

Bu bədii örnəyin qafiyə zənginliyi, axıcılığı, fonetik-leksik səviyyədə obrazlılığı şairin ana dilimizə dərinlən bələdliyini göstərir. Özündən əvvəlki fars dilində güclü ənənəyə malik olan şeir dilindən sonra ana dilində mühüm bir hadisə kimi meydana çıxan Nəsimi şeiri klassik üslubda bu dilin əsasını möhkəmləndirərək onun poetik imkanlarını meydana çıxardı. Nəsiminin yaradıcılığı ilə Azərbaycan dilinin potensiyası, qüdrəti təsdiq olunaraq ədəbi-bədii üslubun bəzəyi kimi diqqəti cəlb edir:

Eynini aç, eynimə bax, cümlə eynin eyniyəm,
Səd həzaran can fədadır eyninin sevdasinə...
Kim ki zahir görmədi üzündə həqqin surətini,
Güzgüsü ari deyildir, çarə qılsın pasinə (3, 53).

Eyni sözün müxtəlif mənə variantları ilə təkrarın əvəzsiz nümunələrini yaradan Nəsimi, bir tərəfdən də əsərlərinin mənə bolluğunu təmin etmişdir. Dilindəki alınma sözlərin gah aktiv, gah da passiv mövqeyinə baxmayaraq, ümumi fikir və düşüncələrin, təqdim etmə üsulunun milliliyi, demək olar ki, şairin bütün əsərlərində üstün yer tutur. Bəzi əsərlərində alınma sözlər nisbətən işlək olsa da, şairin leksikası üzərində statistik hesablama apararıq mütəxəssislər milli sözlərin sayca alınmalardan çoxluğu haqqında fikir söyləmişlər.

Dilbərə, dil səndən özgə bir dəxi yar istəmərə,
Çün müyəssər oldu vəslin, qeyri didar istəmərə.
Könlümə eşqini qismət çün əzəldən qıldı həq,
Ta əbəd eşqindən özgə nəsnə, zinhar, istəmərə (3, 64).

Şairin dilindəki qrammatik normadan kənara çıxma, həqiqi mənadan uzaqlaşma, fikir təqdimində obrazlı ifadələrdən maksimum dərəcədə istifadə amilləri onun üslubi-sintaksisini əsaslandırır ki, bədii dili bunsuz təsəvvür etmək mümkün deyil. Nəsiminin poeziyası dil vahidləri arasında leksik və sintaktik faktorların üslub cəhətdən dilin digər yarusları ilə müqayisədə daha zəngin olduğunu təsdiq edir. Araşdırma göstərir ki, doğrudan da, ən ifadəli və obrazlı vasitələr leksik və sintaktik vahidlər əsasında formalaşır:

Gəl, ey dilbər, məni gör kim, nə xoş yanaram sənsiz,
Odundan acı hicranın su oldum, axaram sənsiz.
Xəyalın gəlmiş, ey huri, gözüm qarşısına durmuş,
Fəraqından yanır bağrım, xəyala baxaram sənsiz (3, 67).

Bədiiliyin dərinliyini tələb edən Nəsiminin yaradıcılığında əsas yer tutan qəzəllərdir. Hər bir janrın özünəxas leksikasının olduğunu nəzərə alsaq və qəzəlin daha çox məhəbbət nəğməsi olduğunu qəbul etsək, şairin dilindəki məcazların dərinliyinin təbiiliyi adı görünür. "Nəsimi Azərbaycan dilində şeirin ilk gözəl nümunələrini yaradan, öz mütərəqqi fikirlərini yüksək bədii dillə ifadə etməyi bacaran qüdrətli sənətkarlardan biri olmuşdur" (1, 4).

Nəsiminin dilində bir sıra hikmətli ifadələrlə qarşılaşırıq ki, onların məzmunundakı nəsihətlərin dəqiqliyi, sınıanmış, təcrübi xarakterli fikirlərin reallığı heyrat doğurur:

Dünya duracaq yer deyil, ey can, nəzər eylə!
Aldanma anın alına, andan həzər eylə!
Bir halə qərar eyləməz əyyam, keçər ömr,
Ey əhli-nəzər, baxma bu halə, nəzər eylə! (3, 42).

Bəzən şairin dilində dəfələrlə eşitdiyimiz hər hansı bir fikrə də rast gəlirik. Lakin söz düzümü, sözlərin qrammatik və məntiqi əlaqəsi fikrin təzə, tərəvətli təqdiminə imkan yaradır:

Nəsiminin kəlamından eşitgil,
Vəfasızdır cahən, sən qılma bidad (3, 32).

Beləliklə, Nəsimi dilinin tədqiqi müxtəlif istiqamətli və çoxcəhətli linqvistik araşdırmalara kifayət qədər material verə biləcək zəngin bir xəzinədir. Şairin poetik örnəklərinin təhlili Nəsiminin Azərbaycan ədəbi dilində böyük bir hadisə olduğunu sübut edir. Ədəbi dilimizin milli ruhla zənginləşməsi pörosesini Nəsimisiz təsəvvür etmək mümkün deyil.

ƏDƏBİYYAT

1. Araslı H., Kərimli T. *Ön söz / İmadəddin Nəsimi. Seçilmiş əsərləri.* Bakı, Lider, 2004, s. 4-10.
2. Araslı H. *Nəsimi (həyat və yaradıcılığı).* Bakı, 1970.
3. Nəsimi. *S seçilmiş əsərləri.* Bakı, Lider, 2004.
4. Seyidov Y. *Əsərləri, III c.* Bakı, Universitet nəşriyyatı, 2007, s. 3-256

**Naxçıvan Dövlət Universiteti
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
e-mail: asgerovaganira@gmail.com*

Ganira Asgarova

THE CREATIVITY OF NASIMI AS AN IMPORTANT EVENT OF THE AZERBAIJANI LITERARY LANGUAGE

The article provides the poetry of Imadaddin Nasimi. For this purpose, a number of different points in the poet's language are revealed, ideas related to the linguistic qualities of his works are put forward. The style of lexical and syntactic units in the poet's language is discussed and the facts confirming their semantic capabilities are investigated. Scientific and theoretical thoughts about Nasimi language are based on the language facts obtained from the poet's creativity.

Keywords: *Language, style, lexicon, syntactic unit, question sentence.*

Ганира Аскерова

ТВОРЧЕСТВО НАСИМИ КАК ВАЖНОЕ СОБЫТИЕ АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЛИТЕРАТУРНОГО ЯЗЫКА

В статье говорится о поэтическом языке Имадеддина Насими. С этой целью вы- является ряд различных моментов в языке поэта, выдвигаются идеи, связанные с лингви- стическими качествами его произведений. Рассматриваются факты о роли стиля лексических и синтаксических единиц в языке поэта, подтверждающие их семантические возможности. Научно-теоретические мысли о языке Насими основаны на фактах языка, полученных от творчества поэта.

Ключевые слова: *Язык, стиль, лексика, синтаксическая единица, вопросительное предложение*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Quliyev tərəfindən təqdim edilmişdir)

Daxilolma: *İlkin variant 13.05.2019
Son variant 23.09.2019*